

Кізлова Антоніна Анатоліївна
докторант кафедри історії
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»
(м. Київ)

БАЙБУЗЬКА ІКОНА БОГОРОДИЦІ В СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЯХ БРАТІЇ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ

Роботу присвячено спробі розширити коло шанованих святинь у Києво-Печерській Успенській лаврі. Мета – визначити співвідношення між народними віруваннями й приписами Синоду та наслідки кампанії для офіційного визнання Байбузької ікони Богородиці. Адміністрація лаври поділяла народні вірування та була готова їх захищати. Її представники намагалися розв'язувати проблеми в рамках чинного законодавства Російської імперії з деякими спробами домогтися особливого ставлення.

Ключові слова: *Києво-Печерська Успенська лавра, Найсвятіший владний Синод, святиня, братія, соціальна взаємодія, Байбузька ікона Богородиці.*

У XIX ст. Києво-Печерська Успенська лавра була визначним духовним центром для православних. Її святинями були мощі 122 святих (у печерах та в Успенському соборі), 61 мироточива глава та келії затворників (у печерах), кілька чудотворних ікон та численні часточки мощей в Успенському соборі, печерах, Микільському лікарняному монастирі та Китаївській і Голосіївській пустинях [Див., наприклад: 1, с. 80-82, 100-105; 2, с. 28-33; 3, с. 277, 281-282].

Попри велику кількість чудотворних ікон та реліквій, а також те, що Синодальний період відомий надзвичайно жорсткими вимогами, які покладалися на духовенство під час впровадження нових святинь в обіг [4, с. 50-56; 5, с. 154] (ці вимоги викликали проблеми і в Київській митрополії [6, с. 84-131], адміністрація Лаври намагалася розширити коло шанованих об'єктів ще більше. Члени Духовного собору з благословення настоятеля ініціювали кампанію для офіційного визнання шанованої в народі Байбузької ікони Богородиці [7].

Мета роботи – визначити співвідношення між народними віруваннями й приписами Синоду та наслідки кампанії для офіційного визнання Байбузької ікони Богородиці.

Справа «Порепорту Черкасского Духовного правления с донесением отом, олюдиизразныхместстекануютсянапоклонениеикместнойиконеБожиейМатери, состоящейвиконостасеселаБайбузУспенскойцеркви» [7, 40 арк.] допомагає визначити походження Байбузької ікони.

Цю ікону розмістили ліворуч у приділі св. Іоанна Богослова в Успенському соборі після традиційної для синодального періоду процедури перевірки чудес у Черкаському духовному правлінні, Черкаському повітовому суді та Київській духовній консисторії (1831–1832 рр.). На те, щоб залишити ікону під своїм контролем, претендували священники церков у Байбузах і Черкасах, а також настоятель Успенського монастиря біля с. Мошни. Інтереси кожного з цих претендентів захищали численні знатні й багаті особи [7, 40 арк.]. 1832 р. Митрополит Євгеній забрав образ до Успенського собору Лаври [7, 40 арк.; 8, с. 627], ймовірно, щоб уникнути місцевих протистоянь.

Княгиня Катерина Кудашева того самого року пожертвувала для Байбузької ікони різьблений позолочений дерев'яний кіот, а також срібну визолочену раму й вінці з коштовними каменями [7, арк. 4] (а між 1833–1838 рр. – список образу в Ближні печери [9, арк. 30]). З червня 1832 р. дрібні срібні вотивні привіски до Байбузької ікони записували в той самий реєстр, що й подібні дари до стародавньої ікони Успіння Богородиці. Скарбник та запищик під наглядом еклезіарха вели ці записи до квітня 1835 р. (тоді система запису змінилася, тож простежити подальше ставлення до вотивів для Байбузького образу неможливо) [10, арк. 56-86 зв.]. Отже, всі згадані монахи були офіційно уповноважені приймати різноманітні пожертви для нової святині.

1833 р. список Байбузької ікони (саме він зберігся донині [11]) встановили в Голосіївській пустині, На його дерев'яному позолоченому кіоті написали: «Списокъ съ той чудотворной иконы, которая явила съвьселѣ Байбузѣ» [12, арк. 17 зв.]. Того самого року С. Кравченкова з Облaсті Війська Донського пожертвувала на цей список срібні вінчики. Гроші на згаданий кіот зафіксовано як надходження від невідомих добродійців [12, арк. 62 зв.]. Все це є доказами на користь широкої популяризації нового шанованого образу.

Щорічне святкування на честь ікони було встановлено 26 грудня [13, л. 1; 13, с. 361] й віддзеркалилось у виданні «Киевский месяцеслов с присовокуплением разных статей к российской истории и Киевской иерархии относящихся» [14, с. 334-335, 361], але інші способи, методи й принципи її пропаганди приховані в писемних джерелах.

Київський комітет цензури дозволив друкувати згаданий місяцеслов 1827 р., але текст, який побачив світ 1832 р. у лаврській типографії, містить коротку інформацію про Байбузьку ікону та її свято. 1834

р. текст надіслали на перегляд до Московського комітету цензури. В квітні 1836 р. цензор Філарет (Гумілевський) підготував листа з 15 зауваженнями[15, с. 11-13].

Синод розглядав цей суперечливий випадок 1836 р.[13]. Указ від 21 лютого 1722 р. стосувався лише вилучення чудотворних ікон з приватних осель до церков (особливо рішуче відкидалися образи, знайдені в лісі, полі, на березі річки)[5, с. 160; 16, с. 16], але Байбузьку ікону привезли до Лаври з місця ліворуч від царських врат у церковному іконостасі. У вимозі Київському митрополитові надати інформацію про новоявлену святиню висловлено сумнів у тому, що й інші розділи місяцеслова процензували достатньо уважно, щоб книгу можна було публікувати [17, с. 806]. Отже, невдоволення Синоду спалахнуло передусім від того, що книгу видали аж через п'ять років після схвального рішення цензора, а також від того, що до Синоду взагалі нічого не повідомили про новоявлену Байбузьку ікону.

На думку дослідника духовної цензури в Російській імперії О. Котовича, випадок з місяцесловом належав до низки інцидентів, спровокованих, аби довести неспроможність цензурного комітету Київської духовної академії виконувати свої обов'язки[18, с. 473]. В такому разі Лавра не була основним об'єктом претензій Синоду, хоча ікона й належала саме їй.

Митрополит Євгеній досить швидко підготував відповідь. Він пояснив, що численні віряни збиралися до Байбуз, аби замовити службу при Байбузькій іконі, а також приносили до неї різноманітні пожертви. Тому постала нагальна потреба запобігти поширенню забобонів і зробити натовпи богомольців більш організованими. Через це ікону перенесли до Лаври й наділили святковим днем. Також митрополит Євгеній згадав про ретельне дослідження чудес під його наглядом і про тяжку хворобу й смерть службовця Київської духовної консисторії, відповідального за пересилання матеріалів справи до Петербурга. За цим поясненням, справу знайшли серед інших паперів покійного службовця через тривалий час[13, л. 7 об. – 8 об.]. Тож з'являються підстави вважати, що йдеться про справу «Порепорту Черкаського Духовного правління сдонесением отом, что люди из разных мест стекаются на поклонение к местной иконе Божией Матери, состоящей в иконостасе села Байбуз Успенской церкви».

Член Синоду Євгеній не був нещирим з цією установою. Втім, видається дивним, що ніхто не відстежував долю святині, котру намагались офіційно затвердити, на кожному етапі процедури. Ймовірно, в Лаврі були впевнені, що для Синоду не стане проблемою визнати новий об'єкт шанування в Києві, «Єрусалимі російської землі».

Відкрите розміщення Байбузької ікони в Успенському соборі та її щорічне прославлення Синод охарактеризував як передчасні, навіть небезпечні для загального благочестя, заходи[13, л. 13 об. – 21]. Відповідно, ідеалом для Синоду було всебічне докладне дослідження кожного повідомлення про чудо чи знамення при новоявленій святині.

Митрополитові Євгенію наказали припинити публікацію «Київського місяцеслова» і сховати Байбузький образ до ризниці Києво-Софійського кафедрального собору. В коштовному кіюті замість цього образу розмістили список з давно визнаної Чернігівської ікони Богородиці[7, арк. 29-30; 19; 20, арк. 52 а, 116]. «Київский місяцеслов» перевидали без статті про суперечливу святиню 1837 р., вже за часів митрополита Філарета[15, с. 14].

Пізніше інформацію про Байбузьку ікону наводили в численних книгах, які походять з різних московських видавництв. Прикметно, що її згадували як повноцінну й чинну частину сакрального простору Лаври [21, с. 773; 22, с. 40; 23, с. 614; 24, с. 7; 25, с. 675-676; 26, с. 263; 27, с. 284], часом з помилкою в даті прославлення (1852 р. замість 1832 р.) [28, с. 550]. Архієпископ Володимирський Сергій у праці «Русская литература об иконах Пресвятой Богородицы в XIX веке» вказав на згадану хронологічну похибку в книзі за редакцією С. Снеессорьової, додавши: «Но подобных погрѣшностей трудно избѣжать, особенно въ большой книгѣ, что мы испытали и на самомъ себѣ» [29, с. 28], проте не вказав у переліку своїх недоліків те, що вважає Байбузьку ікону належною Лаврі. Відповідно, цей автор пішов услід за іншими, чийм джерелом був «Київський місяцеслов» 1832 р. (Л. Похилевич, описуючи церкву с. Байбузи, підкреслив що в пізніших за 1832 р. місяцесловах інформації про свято 26 грудня на честь Байбузької ікони не знайшов[9, с. 627]), і теж не врахував усіх подальших змін.

Список Байбузької ікони в Голосіївській пустині залишався на місці до 1917 р. Тоді Духовний собор дозволив клірикам і парафіянам новозбудованої в Байбузах церкви перенести святиню туди[7, арк. 34; 30, арк. 17 зв.]. З можливості зберігати в пустині список опального образу впливає, що її керівництво могло досить автономно вирішувати, як формувати коло святинь. Це дає змогу припустити, що й ініціатива в копіюванні Байбузької ікони походила саме від Голосіївської пустині. Причини, через які Духовний собор не наказав прибрати в таємне місце згаданий список, потребують окремого дослідження.

Отже, настоятель (Київський митрополит і член Синоду) та соборні старці Лаври поділяли народні вірування в чуда й були готові захищати ці переконання. Вони намагалися розв'язати всі проблеми в рамках чинного правового поля Російської імперії, що, втім не виключало спо-

дівань на поблажливе ставлення Синоду. Ситуацію з Байбузькою іконою можна інтерпретувати як спробу скоротити офіційну процедуру за рахунок послаблення контролю над тим, чи дотримано всіх правил.

Джерела і література

1. Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры. К. : КПЛ, 1795. 140 с.
2. Максимович И. Паломник Киевский / И. Максимович. К. : Ф. Гликсберг, 1845. 146 с.
3. Шероцкий К. Киев. Путеводитель / К. Шероцкий. К. : Кульженко. 376 с.
4. Крашенинникова О. Синодальные реформы петровского времени и кризис традиционных представлений о святости (часть 2) / О. Крашенинникова // Духовное наследие и культура. 2016. № 1. С. 50-56.
5. Чистяков П. Дело о почитании Кипрской (Стромьинской) иконы Богоматери (1841–1842 гг.) / П. Чистяков // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия «Культурология. Искусствоведение. Музеология». 2010. № 15 (58) / 10. С. 154-161.
6. Романова О. Очікування «чуда» як основа народної побожності (Київська митрополія, XVIII ст.) / О. Романова // Український історичний журнал. 2010. № 1. С. 84-131.
7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДАК України), ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1759: По рапорту Черкасского Духовного правления с донесением о том, что люди из разных мест стекаются на поклонение к местной иконе Божией Матери, состоящей в иконостасе села Байбуз Успенской церкви, 1831–1917 pp., 40 арк.
8. Фонди Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Фонди НКПКЗ), од. зб. КПЛ-А 287: Реестр о прибылых чрез 1833, 1834, 1835, 1836 и 1837 годы Киево-Печерской лавры в соборной Успенской и прочих церквях ризничных и других церковных вещах, 1838 р., 56 арк.
9. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. Собрал Л. Похилевич. К. : КПЛ, 1864. 765 с.
10. ЦДАК України. Ф. 128, оп. 2 заг., спр. 110: Книга, данная Киево-Печерской лавры из Духовного Собора епископу соборному старцу Гимнасию для поручения кружечному с записчиком на записку подаваемых от богомольцев к чудотворному Успения Богоматери образу привесок, 1826–1835 pp., арк. 56–86 зв.
11. Икона Божией Матери Байбузская. URL: <https://azbyka.ru/days/ikona-bajbuzskaja>
12. Фонди НКПКЗ, од. зб. КПЛ-А 284: Реестр о прибылых чрез 1828, 1829, 1830, 1831 и 1832 годы Киево-Печерской лавры в соборной Успенской и прочих церквях ризничных и других церковных вещах, 1832 р., арк. 17 зв.
13. Российский государственный исторический архив (РГИА), ф. 815, оп. 16, д. 1078: О Байбузской иконе Божией Матери, 1836 г., 26 л.
14. Киевский месяцеслов с присовокуплением разных статей к российской истории и Киевской иерархии относящихся. К. : КПЛ, 1832. [4], 503 с.
15. Полетаев Н. Труды митрополита киевского Евгения Болховитинова по истории русской церкви / Н. Полетаев. Казань : Тип. Императорского университета, 1889. 579 с.

16. Пулькин М. Иконопочитание в Олонецкой епархии (XIX – начале XX в.): закон и традиция / М. Пулькин // Вестник Российской христианской гуманитарной академии. 2010. Т. 11. Вып. 2. С. 7-20.

17. Требование сведений от Киевского митрополита о Байбузской иконе № 567 // Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи. Царствование государя императора Николая I. Т. 1: 1825 (декабря 12) – 1835 гг. Пгт. : Тип. 1-й труд. артели, 1915. С. 806-807.

18. Котович А. Духовная цензура в России (1799–1855 гг.) / А. Котович. СПб. : Родник, 1909.4, XVI, 608, XIII с.

19. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 друк., спр. 510: Дело о невыпуске в продажу книги, называемой Киевский месяцеслов, впредь до предписания Святейшего Синода..., 1835 р., 88 арк.

20. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1КДС, спр. 332: Докладный реестр входящим к суждению Киево-Печерской лавры в Духовный собор разным бумагам, 1836 р., 460 арк.

21. Богоматерь: полное иллюстрированное описание ее земной жизни и посвященных ее имени чудотворных икон / под. ред. Е. Поселянина. СПб. : Со-йкин, 1909. 800 с.

22. Календарь на високосный 1872 год / под ред. А. Гатцука. М. : Изд. Ред. Крестного Календаря, 1872. 387 с.

23. Настольный энциклопедический словарь / Ред. А. Гранат. Т. 1. М., 1900. С. 614.

24. Сведение о существующих в России лаврах и монастырях. М. : Унив. тип., 1850. 156 с.

25. Иконы Богородицы // Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Т. 26. Русские народные картинки / собрал и описал Д. Ровинский. Кн. 4. Примечания и дополнения. 1881. С. 675–676.

26. Сказания о земной жизни Пресвятой Богородицы с изложением учения церкви, преобразований и пророчеств, относящихся к ней и чудес ее на основании священного Писания, свидетельств св. Отцов и церковных преданий. 8-е изд., испр. и доп. М. : Типо-лит. И. Ефимова, 1904. 379 с.

27. Байбузская икона // Полный православный богословский энциклопедический словарь. М., 1913. Т. 1. С. 284.

28. Земная жизнь Пресвятой Богородицы / Сост. С. Снеессорева. Ярославль : Норд, 2006 (по изд. 1898 г.). 458 с.

29. Сергей (Спасский), архиепископ Владимирский. Русская литература об иконах Пресвятой Богородицы в XIX веке / Сергей (Спасский), архиепископ Владимирский. СПб. : Тип. А. Лопухина, 1900. 56 с.

30. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 297: Главная опись церковному имуществу Голосеевской пустыни, 1877 р., арк. 17 зв.